



UDK:894.375

Gulnoza JURAEVA,
ToshDO'TAU professori v.b., filologiya fanlari doktori
E-mail: gulnozajurayeva@djmail.com

Filologiya fanlari doktori, prof. Q.Qahramonov taqrizi asosida

IMPROVEMENT OF POETIC CONTENT IN UZBEK CHILDREN'S POETRY

Annotation

The article analyzes humorous works of children's poetry, created during the years of independence, from the point of view of poetic and meaningful harmony. The article analyzes children's literature, in particular, the poetry of D. Rajab, H. Imonberdiyev, T. Adashbaev. During the years of independence, reflections on poetic innovations began to appear in children's poetry.

Key words: Independence, poetics, emblem, education, creative laboratory.

O'ZBEK BOLALAR SHE'RIYATIDA POETIK MAZMUN TAKOMILI

Annotatsiya

Ushbu maqolada mustaqillik yillarida yaratilgan bolalar she'riyatiga doir hajviy asarlar poetik va mazmun uyg'unligi nuqtayi nazaridan tahlil qilingan. Maqolada bolalar adabiyoti, xususan, she'riyatida ijod qilgan D.Rajab, H.Imonberdiyev, T.Adashboyevlarning she'riy asarlari tahlilga tortilgan. Istiqlol yillarida bolalar she'riyatida ko'zga tashlangan poetik jihatdan yangiliklar haqida mulohazalar yuritilgan.

Kalit so'zlar: Mustaqillik, poetika, timsol, tarbiya, ijod laboratoriyasi.

РАЗВИТИЕ ПОЭТИЧЕСКОГО СМЫСЛА В УЗБЕКСКОЙ ДЕТСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Аннотация

В статье анализируются детские поэтические комические произведения, созданные в годы независимости, с точки зрения поэтической и содержательной гармонии. В статье анализируется детская литература, особенно поэтические произведения Д. Раджаба, Х. Имонбердиева, Т. Адашбоева, творивших в поэзии. В годы независимости новости комментируются в поэтической форме, что было замечено в детской поэзии.

Ключевые слова: Самостоятельность, поэтика, символ, образование, творческая лаборатория.

Bolalar adabiyotining o'ziga xos tabiati, uning ma'rifiy, badiiy estetik qimmatini doimo ijodkorlarning ham, tanqidchilarning ham diqqat markazida bo'lib kelgan. Ayniqsa, hajviy-majoziy she'riyat o'zining ko'p qatlamli, tagdor mazmun kasb etishi bilan kitobxonlarni o'ziga jalb qilsa, tanqidchilar ham bunday asarlarni tahlilga tortib, ulardan kitobxon uqa olmagan mazmunni sinchi nigohi bilan kashf etganlar. S.Irisxo'jaevaning ta'kidlashicha, "Mavzu muhimligi, yaxshi maqsadning o'zi chinakam badiiy asar uchun yetarli emas. Ana shunga qo'shilgan holda fikrning bolalar didi, dunyoqarashiga mos holda ifodalanishi, buning ustiga insoniy his-tuyg'ular asosida jozibali bo'lishi ham talab etiladi"[1]. Mana shu jihatlari bilan bolalar she'riyatida hajviy-majoziy obrazlar alohida ahamiyat kasb etadi.

Istiqlol davrida yaratilgan obrazlar o'zlarining bolalarcha tasavvuri bilan dunyoni anglashga, atrofda bo'layotgan voqea-hodisalarni idrok etishga urindilar. Shu jarayonda ularning hayotga va tabiatga munosabati shakllanib boradi.

Shuni ta'kidlash kerakki, davra ishtirokchilari o'z mulohazalarida bolalar adabiyoti ma'rifiymi yoki badiiy bo'lishi kerakmi degan masalani o'rta tashlashmagan. Xususan, Q.Qahramonovning yuqorida keltirilgan fikrlarida bolalarning ruhiy olamini badiiy kashf qilish haqida gap ketadi. Vaholanki, bolalar adabiyotining muayyan namunalari, asosan, tarbiyaviy maqsadlarda yaratilishi ko'pchilikka sir emas. Demak, bolalarning ruhiy olamida tarbiyaning ham o'ziga xos o'rni bor. Xususan, bolalar she'riyatida ilm-ma'rifatni targ'ib qiluvchi alifbo, harflar, tinish belgilari, husnixat kabi mavzularda yaratilgan ko'plab she'rlar buning isbotidir. Bu kabi ijod namunalari o'zining ma'rifiy xususiyati bilan ham ajralib turadi.

Mumtoz adabiyotimizda ham Anbar Otinning "Qizil va qoralar jangi" asarida harflar o'rtasidagi munosabatlar tasviri orqali ma'rifiy didaktik g'oyalar ilgari surilgandi. XX asr bolalar she'riyatida bunday she'rlar ko'plab yaratildi. Jumladan, Quddus Muhammadiyning "Dum", "Tugmacha", "Temirlar o'yini", Sulton Jo'raning "Tinish belgilarining majlisi", Po'lat Mo'minning "Salimjon – nimjon", "Parpining harfi" kabi ko'plab she'rlari ham ma'rifiy, ham badiiy-estetik qimmatini bilan birdek ahamiyatlidir. Bu ikki xususiyatning bir asarga jo bo'lishi muallifning mahorati yuksakligidan dalolat berib turibdi.

O.Sharafiddinovning ushbu fikrlaridan bolalar adabiyotining chinakam badiiy mukammal namunalari ham ma'rifiy-didaktik, ham badiiy-estetik qimmatini birday ahamiyatga ega bo'lishi kerakligi oydinlashadi. Nafaqat kerakligi, balki uning ta'sir kuchi amalda ham ko'rinayotganini maktub orqali bilib olishimiz mumkin. Satira va yumor esa ushbu ta'sir quvvatini oshiruvchi eng asosiy qurollardan biridir. Bolalar adabiyotida satira va yumor asosiy o'rinlardan birini egallashining boisi ham shundadir. Ayniqsa, so'nggi davr bolalar she'riyatini kuzatganda, satira va yumor asarning ham badiiy mukammalligini ta'minlashga, ham tarbiyaviy ta'sir kuchini oshirishga birday xizmat qilayotganligini ko'rish mumkin. Qolaversa, undagi mavzu ko'lamining kengligi, har bir inson o'zi uchun alohida xulosalar chiqarishga imkon berilishi she'r, umuman, asarning badiiy qimmatini yuksaklarga ko'tarib beradi.

Istiqlol davri o'zbek bolalar she'riyatida T.Adashboevning "Alg'ov-dalg'ov aralash", H.Imonberdiyevning "Harflar jangi" kabi asarlari shu jihatdan e'tiborga sazovordir.

T.Adashboev she'rida lirik qahramon "Alifbe"dan o'rin olib, o'z burchini halol o'tab kelayotgan har bir harf, tinish belgilar adashib ketisha nima bo'lardi, degan vahimali tasavvurlarga beriladi. She'rda "A" harfi bilan bog'liq voqea shunday tasvirlanadi:

Agarda "A" adasha,
Andijon, Asakani,
Arini

Atardik ne deb qani?

("Uch bo'taloq va sirli qovoq", 33-b.)

Shoir dastlab harflarning ahamiyatini tushuntirishda ularning yo'q bo'lib qolishidan foydalanadi. She'rda shu tariqa "B", "V", "G", "K", "T", "K" kabi ko'plab harflar bilan bog'liq she'riy tasavvurlar hikoya qilinadi. Shoirning mahorati shundaki, har bir she'rdagi shu xildagi adashishlar oqibatida quvnoq kulgi yuzaga keladi. Asar bolalarni ta'lim olishga chorlaydi va shu jihati bilan ma'rifiy xarakter kasb etadi.

She'r bolalarning tasavvur dunyosini kengaytiradi. Bolalar unda tasvirlanayotgan harflarning alg'ov-dalg'ov holatini tasavvur qilishar ekan, quvnoq yumordan, boy poetik mazmundan estetik zavq, didaktik mazmundan ma'rifiy saboq olishadi. Negaki, shoir she'rda har bir harf xususiyatini tasvirlar ekan, albatta, bolalarning dunyoqarashi, ma'rifiy ehtiyojlarini ham nazarda tutadi. Harflarning tashqi qiyofasini ham uning xususiyatlariga mos tarzda chizib beradi. Masalan, "K" harfi tasvirida bolalarning kundalik o'quv faoliyatini quyidagicha tavrirlanadi:

Kitob bilan kundalik,
Kerak bizga har kuni.
Kalendarida aniqdir.
Kelgusi oy yakuni,

("Uch bo'taloq va sirli qovoq", 33-b.)

"O" harfi haqida esa u ishtirok etgan so'zlar ketma-ketligi keltirilib, talqinidan quyidagicha ma'rifiy-didaktik xulosa chiqariladi:

Ochig'in aytsam, oshna,
Osmonu oydan tortib,
"O" harfin qadri ortiq
Opam va onajonim
Ona tili, etilgan tortiq.

("Uch bo'taloq va sirli qovoq", 34-b.)

She'rning yakuniy qismi o'ziga xos yumoristik ohangga ega. Unda harflarning ma'rifiy qiymati baland nuqtalarda ko'rsatilib, harflar ishtirokidagi so'zlar bilan uning kerak ekanligi uqtiriladi. Kitobxon she'rdagi:

O'ttiz besh harf agarda
Bo'lmay qolsa basharti.
Kitobdagi she'r, hikoya
Ayting qanday yashardi?

("Uch bo'taloq va sirli qovoq", 33-b.)

degan xulosani o'qir ekan, ularning ruhiyatida o'ziga xos holatlar ro'y berishi aniq. Eng avvalo, ularning xayoliga daf'atan: "Rostdan ham harflar bo'lmay qolsa nima bo'lardi?" degan savolning kelishi tabiiy. Keyingi ruhiy holatdan esa bolalarda: "Bunday bo'lishi mumkin emas", degan xulosa shakllanadi. She'rdan hosil bo'ladigan mana shu ikki nomutanosib ruhiy holat ularning quvnoq tabassumiga sabab bo'ladi, she'rning tarbiyaviy, estetik qimmatini oshiradi. Hali o'qishni bilmagan yoki endi o'rganishni boshlagan bolalar uchun ham yangi bir chaqiriq bo'lib xizmat qiladi. Endi ular tezroq harflar bilan tanishishga intiladilar. Bu esa she'rga yangi bir ma'rifiy mazmun ham yuklaydi.

H.Imonberdievning "Harflar jangi" she'rida ham shunga o'xshash manzarani kuzatish mumkin. She'rda tasvirlanishicha, tinch-ahil yashayotgan o'ttiz besh harfning orasiga kutilmaganda nifoq tushadi. Buning asosiy sababi esa harflar muzqaymoq uchun navbatga turishganda "U" oyim bilan uning o'g'li "U"chaning orasiga "R"bekning bemavrid

suqilishidir. Shoir ushbu vaziyatni jonlantirib quvnoq yumor bilan quyidagicha majoziy tarzda tasvirlaydi. She'rda "U"oy:

"R"ga "uyat-e", – dedi

Shu on "R": – Uyatingni

Bor, pishirib ye, – dedi[2].

Shoir harflarning ushbu mojaroli manzarasini tasvirlar ekan, diologik nutq vositasida bolalarning kundalik hayotida har kuni duch keladigan, ehtimol, o'zi ham faol ishtirok etadigan jonli, tanish jarayonni harflar yordamida suratlantirib quvnoq kulgi yaratadi. Bunda har bir harfning janjalga munosabati ularning shakliga mos holatlari bilan kulgili tarzda jonlantirilishi bolalarning zavqini oshiradi. Katta "U" va kichik "u" harfi "U" va "U"cha deya ta'rif berilishi bolalar uchun qiziqarli bo'ladi. Qolaversa, shakliy jihatlar mazmun planini to'ldirib, "u" va "r" harflari ketma-ketligidan "ur" so'zining hosil bo'lishi ham mojaroga ishora qilib keladi. Bundan tashqari, harflarning harakatlarga birlashib ketishi ham yaxshi tasvir bo'lib kelgan. Jumladan:

"F" qo'lini beliga

Tiragancha lol turar.

"P" asta pusib borib

O'zin panaga urar.

Ushbu she'rda harflarning harakatlari ularning tashqi ko'rinishlariga moslanganini ko'rishimiz mumkin. "F" harfi chindan ham qo'llarini beliga tirab turgandek ko'rinishga ega. Yoki:

Og'zini ochgancha "O"

Deya oldi: Obbo...

– Vaziyatni yumshatsam,

der yumshatish belgisi.

O'zingni epla, – deb

"K" yashirmadi kulgisin.

Shoir harflar jangi, ularning o'zaro mojarolari orqali bolalarga o'zlarining kundalik hayotidagi to'polonlar, urish-janjallar manzarasini shunday ustalik bilan kulgili chizadiki, natijada she'rdagi obrazlar harflar ekani ham bir zum unutiladi. Ular go'yoki chindan bahsga kirishib ketgandek tasavvur uyg'otadi, chunki barchasi jonli, tabiiy tasvirlanadi. She'rda harflar jangining barham topishi ham g'aroyib, ham ma'rifiy yo'sinda o'z yechimini topa olgan. Bahs yakunida harflarning do'stlari hisoblangan tinish belgilari aralashadi. Bu ham shoirning poetik topqirligidan darak beradi. Harflar jangi avjiga chiqqanda yetib kelgan ularga yaqin bo'lgan tinish belgilari bunga quyidagicha chek qo'yadi:

– Nima gap, ne to'polon?

So'roq belgisi hayron.

Naynov Undov ham tergab

Baqirdi: – Bu qanday gap?!

Vergul dedi: – Tinch sal...

Oxir kelib Nuqtabek

To'polonga qo'ydi chek.

Har ikkala she'rda ham shoirlar an'anaviy obrazlar (harflar, tinish belgilari) orqali yangicha poetik mazmun bilan boyitilgan original yumoristik asar yarata olganlar. Jumladan, T.Adashboev she'rida asosiy e'tibor har bir harf ta'rifida shu harf bilan boshlanadigan so'zlarni ko'plab qo'llash va ularning yo'qolib qolishidan kelib chiqishi mumkin bo'lgan alg'ov-dalg'ovga qaratilsa, H.Imonberdiev asarida har bir harfning tashqi belgisiga asoslanilgan tasvir (masalan, "F" harfi ikki qo'lini beliga tirab turgan ayolga, "O" harfi ochilib qolgan og'izga o'xshatilishi) va ular vazifasidan kelib chiqadigan holat (so'roq belgisidagi so'rash, undov belgisidagi his-hayajon, buyruq, verguldagi yarim to'xtash – "tinch sal", nuqtadagi harakat, voqeaning tugashi) she'rdagi kulgili, hajviy holatni keltirib chiqaradi. Kitobxon uchun ham asar badiiyati, qiziqarliligi va o'qimishlilikini kuchaytiradi. Bu she'rlarda avvalgilardak hajv tig'i zohiran bolalarga emas, balki harflarning o'ziga qaratilmoqda. Shu bois pand-nasihat o'mniga ramziy-majoziylik, yumoristik ruh ustuvorlik qiladi. Ayni

choqda, she'ming faqat ma'rifiy ahamiyatiga emas, balki estetik tomoniga ham ko'p e'tibor qaratiladi. She'rlarda bolalarga xos tasavvur, obrazlilik, manzara yaratish, harf va tinish belgilarining shakliga mos so'z va qofiyalardan, alliteratsiya usullarining mahorat bilan qo'llanishi ularning yuksak badiiyligini ta'minlaydi. Natijada ularning tasavvur olami go'zal bo'yoqlarda chizilgan lavhalar bilan boyitiladi. Kichik kitobxonlar harflarning behuda janjallaridan o'zlariga kerakli xulosalarni chiqaradilar. Atrofdagi barcha narsaga jonli mavjudotga qaragandek munosabatda bo'la boshlaydilar.

Ma'lumki, H.Imonberdiyev yaratgan qahramonlar sirtidan qaraganda jinday ayyor, shirinlikka o'ch, xayolparast, ozgina e'tiborsizlik qilsangiz, chap berib chuv tushirib ketadigan ustomon, quvnoq bolalardir. Lekin ushbu xususiyatlari ko'pincha ularning o'zlariga pand berib, beozor kulgiga sabab bo'ladi. Jumladan, "Bir kunlik mo'jiza" she'ri shunday xayolparast bolalarning fantaziyasi asosiga qurilgan. Katta bir shaharda mo'jiza ro'y berib, hamma mumkin emas degan so'zni unutadi. Bu esa she'ming yoqimtoy qahramoniga juda qo'l keladi. Tergaydigan, taqiqlaydigan odam-da yo'q. Xohlagancha uxlaydi, erta-yu kech to'p tepadi, hech kim "bo'ldi, bas, mumkin emas", demaydi.

Shoir ota-ona, o'qituvchilar, umuman olganda, jami kattalarning bolalarni tergashda eng ko'p ishlatadigan "mumkin emas" degan tanbehini poetiklashtirib, shu asosda bolalik dunyosining hajviy qirralarini ochib beradi. Bolalarning ustomonligini o'zlariga ko'zgu orqali ko'rsatib beradi. Bunday hajviy ruhga bolalar nihoyatda o'ch bo'lgan muzqaymoq detali vositasida erishiladi.

– Oyi, yeyman muzqaymoq!

Oyim-chi, yo'q demaydi.

Oyisi yo'q demagach, bolakay, albatta, to'yib muzqaymoq yeydi. Natijada isitmasi ko'tarilib ketib, dorilar ham foyda bermay qoladi. She'ming yakuni esa juda g'aroyib:

Oysha der: – Ukol kerak!

Yo'q deyolmayman, afsus![3]

Yakunda "mumkin emas"ni bolakay o'zi ham ishlatolmasligi orqali oqibat yasaladi. Bunda o'zi foydalangan narsa bolakayning o'ziga qarshi ishlay boshlaydi va pushaymonlik hosil qiladi.

"Xo'p-xo'p" she'rida ham shoir topqirlik bilan ayrim bolalar nutqida ishlatiladigan "Xo'p-xo'p"ni hajviy obraz darajasiga ko'tarib, ularning tabiatini fosh qiladi. Lirik qahramon kattalar nima ish buyursa, "xo'p-xo'p" deydi, lekin o'z bilganidan qolmaydi. Bu ham bolalar xarakteriga xos nuqsonlardan biri hisoblanadi. Onasi unga "dazmol issiq, o'ynama" desa darrov "xo'p" tayyor. Lekin o'sha zahotiyoyq uning siri ochilib qoladi.

"Norga tort ber", desa ham xo'p deydi-yu hammasini o'zi paqqos tushiradi. Otasi "ikki" baholarni qachon tuzatasam, degan tanbehiga ham "xo'p" degan javobni eshitadi. Xullas, bu mazmundagi she'r yakunida bolaning yolg'on va'dalari fosh bo'ladi. Shoir bu manzarani dialog asosida quyidagicha kulgili tasvirlaydi:

– Seni o'sha "xo'p"laring

Butunlay etdi xarob.

Sinfda qolar bo'lding,

"Ikki"laring juda ko'p.

Chiqib ketdi og'zimdani

Beixtiyor: "xo'p".

("Endi zerikmayman", 64-b.)

Bunday tipdagi she'rlarning tarbiyaviy ahamiyati haqida gap ketganda bir masalaga diqqat qaratish zarur. Shoir shu xildagi barcha she'rlarida o'quvchiga pand-nasihat qilmaydi, oshkora sezilib turadigan ma'rifiy-didaktik g'oyalarni yalang'och shaklda ifoda etmaydi. Aksincha, bolalarning kundalik turmushiga xos oddiy voqea-hodisani badiiy obraz darajasiga ko'tarib, unga yumoristik ruh va kulgi baxsh etadi. Ana shu yumoristik ruh va kulgi she'ming har jihatdan badiiy quvvatini oshiradi. Shakl va mazmun jihatdan uyg'un va bir badiiy maqsadga xizmat qilayotgan asarlar o'zining tarbiyaviy, ma'rifiy va estetik vazifasini a'lo darajada bajara oladi.

ADABIYOTLAR

1. Ирисхўжаева С. Болалар адабиётида дидактика. – Тошкент: Фан, 1978. – 13-б.
2. Imonberdiyev H. Harflar jangi. – Toshkent: Cho'lpon. – 19-b.
3. Imonberdiyev X. Lofchilar-aldoqchilar. – Toshkent: Cho'lpon, 1991. – 52-b. (кейинги мисоллар саҳифаси кавс ичида кўрсатилади)